

RANSCHBURG RABBI LÉPTEI NYOMÁN

Az Árnyék

Ahogy a gyufaszál lángja a Tűz megsemmisítő erejét idézi, úgy borzadunk mi is a jelen világ híreinek hallatán. A rossz emlékű szavak és hangsúlyok nyomán, amelyek tudatlanul-felelőtlenül feszültséget szítanak. Miközben a Káin óta likvidálni kész ember természetére kérdezzünk – mindhiába –, ismét szembejön velünk az Árnyék: a Történelem, amely mindig csizmát visel. Mindig valamit eltapos és másvalamit trónra emel, aminek aztán dübörögve-dobogva hirdeti egyetlen és mindenki mást kirekesztő igazát. Találkoztunk vele, megtörtöttünk általa.

A Rabbi

Ranschburg Salamon, a rabbi kilométerek százait róta hajdan gyalogosan és éhezve, hogy vallástanító felmenői iránti hűségét őrizze és megtetőzze korának kibontakozó zsidóság-tudományával. Mert nemcsak tanulni, de tudva tanítani is hite szerinti szent kötelesség. Amikor magyar földön az emancipációs törvény áráként már a továbbadható tudást is az állami nyelv- és értékelő rendszer követelményeihez kellett igazítani, fiait a jeles keresztény felsőbb iskolába íratta: a Pannonhalmi Szent Benedek Rend Győri Főgimnáziumába. Ahol – a Győri Püspökség egykori befogadó hagyományához is hűen – az izraelita felekezeti hittant ő maga tanította. Felesége pedig az akkortájt alakuló Tanítóképző tanfolyamát végezte el, hogy nyolc gyereke tanulmányait megfelelő szinten segíthesse. Ő is a szüleitől kapott mintát követte minden tehetségével: „...szüleink minden érdeklődésünkkel a mi nevelésünk felé fordultak. Ők mindig jók és kedvesek voltak hozzánk, de egyetlen hibánk sem maradt észrevétlen. Anyánk irányította vallásos nevelésünket, ő lelkiismeretes zsidó volt és nagyon vigyázott a házában egészen haláláig a zsidó törvényekre és tanításokra. Apánk adta nekünk példaként a nyitottságot, az igazságszeretetet, a becsületességet. A legkisebb hazugságot is azonnal büntették. Nagybátyánk serkentésére és bízva Istenben hagytuk el szülőföldünket, hogy jobb emberek közé kerüljünk, és hogy minket, gyermekeiket magasabb képzésben részesíthessék.”

A szülők érték-igényei a rabbi-családban ragyogóan összecsengtek, ahogy nevelésük eredménye megmutatta, de az Árnyék tőlük sem maradt távol. A rabbi továbbra is héber és német nyelven folytatta Talmud-kutatásait: „Minden áldott reggel elsősorban a folyó heti szidrát vette elő, fejezetenként tanulmányozva azt Rasi magyarázatával, aztán a Misnáh egy fejezete került sorra... Délutánoként a Szt.-Írás egy-egy könyvével foglalkozott, azután a napi eseményekről szerzett magának tudomást” – írta róla őt mélyen tisztelő sógora, majdani utódja, dr. Fischer Gyula, a későbbi budapesti főrabbi.

Amikor a politikai csatározások tétje lett, hogy felekezetüket „törvényesen bevett vallás”-ként elismerjék, „különös ifjú lelkesedéssel kísérté a hazánkat két év óta mozgó kérdéseket, és látván az áldatlan hercze-hurczát, az üdvetlen széthúzást, sokszor aggodalommal kiáltott föl: 'Mi lesz ebből a pompás, hasonlíthatlan nemzetből, a lovagias, nemes magyar népből, ha e sajnos küzdelmek így tovább tartanak!?'”

A szelidségéről és szerénységéről nevezetessé lett rabbi az 1895. október 16-án meghirdetett bevett vallássá nyilvánítás öröme már nem érte meg. Így viszont a bánatot sem kellett elviselnie, hogy már csak magyar képesítésű és magyar állampolgárságú rabbi tölthet be hitközségi megbízatást. Hazája iránti szeretete és aggodalma egyszerre lett reménye és megsebzője is – utóbbi következményeit máig viselik a nyolc gyermeket felnevelt nagy család leszármazottai.

A Fiúk

A rabbi-családban felnövekedett fiúk: Henrik, Viktor és Gusztáv az országon túl is ismert „könyvészek” lettek. Nándor jogász

öccsükkel a könyvkiadás szerzői és nyomda-ipari jogvédelmét teremtették meg idehaza. Közben nemzetközi könyvritkaságokkal és magyar unikumokkal gazdagították a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményét.

A Ranschburg Viktor által vezetett Athenaeum (A Műveltség Könyvtára), majd Pantheon (A Pantheon Ismerettára) könyvsorozatok közzétételével gazdagították a magyar nyelvet. Ranschburg Pál az elsők között lett orvos-pszichológus, és elsőként oktatta tárgyát az orvosegyetemen. Amiért persze hosszú vészőfutásban lett része, nemcsak mert az új tudomány filozófiai kérdéseket is felvetett, hanem származása és az objektíválható igazságot kereső mentalitása miatt. Kidolgozta munkatársaival a gyenge, az átlagos és kiemelkedő képességű gyerekek fejlesztéséhez és a pályaválasztáshoz, de a munka és tanulás mentálhigiéniájához is nélkülözhetetlen pszichodiagnosztikai és pszichopedagógiai eszköztárat, többek között éppen a ma diszlexiaként ismert problémakörben. A tiltók és a támogatók keresztüzében hozta létre Pszichológiai Laboratóriumát, amit az MTA mai Pszichológiai Kutató Intézete is tudományos elődjének vall. Az általa felfedezett emlékezet-működési törvényszerűség, a „homogén gátlás”, úgy is mint „Ranschburg fenomen” megőrizte helyét a nemzetközi szakirodalomban. Megalapította a Magyar Pszichológiai Társaságot, melynek mindmáig (legalábbis papíron) „örökös tiszteletbeli elnöke”.

Kultúr-szolgáltatásoknak csak ideig-óráig kedveztek a hazai viszonyok. A gazdasági válságok nyomán szűkült az élettér, növekedett a „bűnbak-képzés” iránti szükséglet. Mintha az egyik nemzetiség itt is elfedni, kiszorítani akarná a (nemrégén még nélkülözhetetlenül fontos) másikat, az „idegent” – akár csak az emlékezeti gátlás terén, mondhatnánk magunknak.

Az első világméretű háború, s aztán a „Vörös háború” is hasonlóan osztotta igazságát: azokat az igazságtalanságokat alkalmazva, amelyek ellen fellépett. Ezt nem sikerült kiküszöbölnie a maga fájdalmas megcsonkulásának ellenszereit kereső, megkeseredett ország új nemzet-építőinek sem.

A Család

A továbbiakban már csak a szűkebb családom által tapasztalt ösvényen megyek, hogy meghajolva összeszedegessem a vallomásokban talált cserepeket.

A professzor háborús sérültek gyógyításáért, idősebb fia sikeres hadi cselekmény részeseként kiténtve éli túl az első világháborút. A proletárdiktatúra idején „szuronyos matrózok jöttek Apámért. Valahonnan előre értesültünk ennek várható bekövetkeztéről, és egyik barátunk minden utcába hírnököt állított... én 'kaptam el' Apát, aki viszont rá sem hederített az üzenetre s hazajött. A matrózok el is vitték a Szép utca–Reáltanoda utca sarkán lévő gyűjtőhelyre... rövid idő múlva hazaengedték... De pár nap múlva Korányi professzor elküldte hozzám Sándor fiát, volt osztálytársamat, jó barátomat s vele üzente: Apámat megint el akarják fogni, mert állítólag volt tisztek járnak hozzá. Ismét egy barát lépett akcióba és eltüntette Apámat, aki több hétig Korányi Frigyes báró Istenhegyi úti villájában rejtőzött. Ottléte mindünk előtt titok volt... a tanácsköztársaság bukása után hazatérve arra az elhatározásra jutott, hogy családjával együtt megkeresztelkedik.”

Hát igen: de a menedék és a minta is csak átmeneti védelmet hozott, mert a csapdát állítók egyik szélsőség oldalán sem szokták betartani ígéreteiket... Bár férj-feleség nevelődésében előzményei voltak a döntésnek, sem a külső, sem a belső szabadulást nem garantálta és nem is adhatta meg. A család és a vallási gyökér erős ágain repedés futott szét, az elhajolt ágak pedig – tudjuk jól – igen könnyen letörnek, hát még ha súlyosan-gonoszul meg is terhelik ezeket. Idézet a professzor fő művének tekintett Az emberi elme című könyvből: „Az ideálisan normális ember csak mesterséges csinálmány, aminőt a természet még nem alkotott, de amelyet megközelíteni mintha minduntalan megkísérelne. Ideál, melyet helyes, ha minduntalan magunk elé képzelünk, de mellyel egyenlőnek se magunkat, se embertársunkat ne képzeljük.”

A legkisebb fiú, Géza már keresztényként tanul a Piarista Rend Gimnáziumában, és a Sik Sándor vezette cserkészletben edződik, idővel Schütz Antal professzor nagy Dogmatika könyvének tárgymutatóján munkálkodik. Apja fenti könyvének neki szóló ajánlása vezeti: „Milljárd rész bár az Egyén, Tégy, hogy legyen e g y az 'Én'. – Gyémántkristályként kemény, – Gyarlóságokban szegény.”

Az Árnyék korán rávetül. 1927-ben a Műegyetem hallgatójaként jegyzi fel: „Két hete kezdődtek az egyetemen a verekedések a 'Numerus Clausus' beígért revíziója miatt. Nem lévén az arcomra írva túl olvashatóan a faj, nem esett bántódásom.” De tovább kellett töprengeni: „Ha zsidó maradtam volna, bizonyosra veszem, hogy vallásos zsidó volnék, vagy megtaláltam volna a keresztény vallást. Mert számomra a vallás követelmény, és emlékezem, hogy ezt a szükségletet 12. évem előtt is éreztem. Egy okkal több, hogy sem a vallástól, sem a parancsaitól ne tágítsak, mert egy a fő, a többi pedig hozzá adatik.” Puritán természete miatt akár pappá is lehetett volna, ha már nem rabbivá...

Gyökerei mégis családalapításra készítették. A numerus clausus körüli csatározások azonban csak előjátéknak bizonyultak a megszorító kirekesztések egyre gyorsulóbb sodrásában. Mikor házasságkötésre nyílik lehetősége, fel kellett tennie választottjának a kényes kérdést: meri, akarja, tudja-e vállalni a származással járó fenyegető kockázatot. Mert valóban drága, szomorú ára lett az akkor boldogító „igen”-nek. 1942-ben már a családapa kapott munkaszolgálatos behívót, s ahogy visszatekintve írta: „Először jött a két fiú – (Nélkülük engem megtalál – a távoli orosz halál)”. 1944-ben drasztikusabb erőszak hurcolta el, „amikor a ceglédi laktanyát a németek átvették, ők nem bántak vele rosszul, mert mint német tolmács működhetett és elküldték Jászberénybe leszerelni. Abban az időpontban vette át a hatalmat a nyilas kormány és nem lett semmi a leszerelésből...” – emlékezett a felesége. Hogy azután már csak az éh- és fagyhalál vessen véget 1945 januárjában a sáncárkot ásó 37 éves munkaszolgálatos elviselhetetlen szenvedéseinek.

„Január 19-én erősen fagyott, az úttest simára volt fagyva, és így Apád a gyengélkedő-szobára átmenve ismételten elesett. Alig tudtuk talpra állítani – mindezekhez még a leselkedő SS-ek puskatásokkal ütötték is.” Volt még egy bátor sváb asszony, Groiserné, a beszállásoló pajta tulajdonosa, aki egy kis meleg levest hozott, de az már nem segíthetett – délután fél háromkor beállt a halál. Mindezt vele szenvedő, de életben maradt bátyja mondta el az apa nélkül maradt gyerekek legidősebbjének.

De hát mi is történt valójában, hiszen a professzort kollégái is menteni próbálták, külföldre is hívták, akárcsak találmányaiért becsült gépészmérnök fiát? Miért nem mentek el, miért kötötték magukat a hazát adó Hon kultúrájának – immár halált hozó – szolgálatához? Amit az apa fiatalon a társadalmi igazságosság ideális megvalósulását remélve keresett, ám csak a szociális és egészségügyi problémák megelőzésének lehetőségeit kutatva, eredményeit továbbadva tudott elősegíteni, az a fiút emberségre nevelő írásaival és emberszerető élete példájával az életfelajánlásig vezette. (Mindez persze csak akkor meglepő, ha elfelednénk, hogy az Újnak mondott Szövetség hitbéli és történelmi olvasata is ugyanabból a Gyökérből: Izraelből fakad, ahogy maga a Szövetség is, amely sohasem évül el. Hogy mégis miért szeretnék törölni ezt az újra meg újra fellépő, a történelmet a maguk igényére szabó ideológusok és diktátorok, erre persze nincs megnyugtató válasz. Gondolhatunk megint a „homogén gátlás”-ra, ami a „hasonló a hasonlót gátolja” törvényszerűségével akár az emberi irigység analógiás modelljének is tekinthető. És fordítva is működik: mint egymást erősítés.)

A halálhoz vezető út előzményeiről is kaptunk pontos tudósítást Endrétől, aki mint tartalékos tiszt később vonult be, de az út egyfelé vezetett: őt és öccsét a „Magyar Királyi 701. idegen állampolgárokat gyűjtő század” fedőnév alatt terelték össze, hogy a kiirtandókat tartalékolják ... Onnan pár napig különböző gyárakba vittek dolgozni, majd november 26-án kihajtottak a Józsefvárosi pályaudvarra és átadtak – létszám szerint, elvéve minden okmányunkat – az SS-eknek s a velük levő magyar csendőröknek. Hetvenes csoportokban vagonokba zsúfoltak és több napi pokoli utazás után előbb kivittek Ausztriába, onnan a vonat visszarahant Sopronba ... Később kivagoníroztak és kihajtottak Fertőrákosra, közben a németek és a nyilasok puskatással vertek. Éjfélét értünk oda, ahol a Fő u. 104. sz. ház pajtájába tereltek több mint negyvenünket. Fagyott, a pajta deszkából volt, mi a lécekből eszkábált pajtakapu mellé kerültünk. Kevés szalmán pokrócainkon, fejünk alatt párnául hátizsákjainkkal telepedtünk le. Naponta sötét hajnalban mentünk munkára, a templom mellett kaptunk lapátokat. Feladatunk volt árkokat ásni, melyekbe a szovjet tankok essenek majd be és semmisüljenek meg, és az árkok környékét álcázni beültetett bokrokkal. Naponta 11 órát kellett dolgoznunk a kőkeményre fagyott földben. Élmünk általában napi harmadig, reggelire kávénak mondott üres, persze cukortalan sötét lé, ebédre 1/3 l. üres, híg leves. Vacsora ¾ l. szintén híg répa vagy babfőzelék. Az alpesi szél kegyetlenül fúj, az emberek hullottak, részben összeestek és meghaltak, részben pedig az SS lövéseinek estek áldozatul, ha – szerintük – nem paríroztak, – éjjel is a pajtában itt is ott is halott volt reggelre valamelyikünk.”

Pedig mindezek előtt Géza felesége még futva érte el a menekülni készülő nyilasokat a Várban, hogy az ismételten előírt pecsétet rányomják a professzor és családja Kormányzói Mentésítő levelére. Ahogy azóta már sok hasonló történetből is tudjuk: sem ez, sem a fiaikat segíteni akaró Schütz Antal révén a Vatikáni Nunciatúra által kiállított menlevél nem nyújtott védelmet. Akit nem Fertőrákoson ért a halál, azt Mauthausenbe hajtották a németek. Hacsak végső kimerülésének tec-halála és/vagy a már semmit sem veszítő vakmerőség ki nem szabadította. Mint Endrét is, akit életképtelen állapotában élni akarása mentett meg, hogy majd negyedévnyi, kiszolgáltatottságok és kisegítések közötti hányódás után megérkezhesen ötgyerekes családjához. Néhány cserép az útról: „Alig értünk német földre, pribékjeink egyre durvábbak lettek. Puskatás, csizmasarok jutott nekem és velem azoknak, akik nehezen bírták a gyors menetelést. Lefagyott sarkáról levált a bőr. Lábam rettenetesen fájta. Le, le maradoztam, – míg egy német úgy összerugdosott, hogy összeszorított fogakkal, görnyedten, lihegve rohantam, talpaim élére lépve, a többiek után. Alig bírtam már menni, amikor mintegy megváltásként repülők csaptak le felénk ... és a közeli St. Margarethenre már sűrűen zúdultak a bombák. Az út melletti földekre kergettek. Ott fekvé kellett bevárnunk a légítámadás végét.”

Mikor csoportjukat a bányába hajtották éjszakára, járasképtelen volt, de a többszöri német fenyegetés, majd a rajta mulató bikacsökös ütlegelés után néhányszor próbált talpra állni. Így elkerülte, hogy a maga megásta sírba löjék, mint sokakat. Mivel már saját csoportjánál „fogytékba vették”, az éj leple alatt a bokrok közé rejtőzve várta ki a sötétben ismét menetre kényszerülő elvonulását. De nem ő volt az egyetlen, aki ott maradt, így hajnalban nemcsak a becsapódó bombák nyomán rázúduló földdarabok ébresztették, hanem a sorstársak, akik halottnak vélvén éppen bakancsától próbálták megszabadítani. Őket aztán a magyar keretlegények hajtották tovább.

A hazajutás keserves útján hol segítették, hol gátolták oroszok és osztrákok, szerzetesek és parasztok, orvosok és hivatalnokok. A lorettói Thorw alt Anzelm szervita prior, majd az eisenstadti irgalmas kórházbeli Konrád doktor nagyban hozzájárultak viszonylagos felépüléséhez.

Csak a professzor lánya, Erzsébet és az ő családja menekült meg – ebben igaz keresztényeknek is meghatározó szerepe volt, mint a sokakat mentő, a Yad Vashem kitüntetésben részesült Klinda páternek és Mallász Gittának. Segítőjük volt Galbavi Jozefa is, aki bújtatta őket azután, hogy Hedda, Géza felesége kihozta Erzsit a gettóból ; a gyerekeket a Szociális Testvérek Társaságának Thököly úti házából (szerencsére még a nyilas támadás előtt) is hozzá vitte. Ezután az életveszélyes kaland után írta a keserű sorokat: „Szégyellem, hogy nem zsidó vagyok, hanem éppen azokhoz tartozom, akik ezeket az ördögi rendeleteket hozták. Hát nem! Rajtam nem fog múlni, hogy minden alkalmat megragadjak, és ezeket a törvényeket kijátsszam! Isten engem úgy segítjen!” És tette tovább, amit csak tehetett, míg özvegy édesanyja és az apró gyerekek a pince hidegében és a mosókonyha fullasztó gőzében várták haza. Persze mindannyian bizakodtak, hogy apjuk is visszajön. 1945 januárja azonban nekik nem hozott örömhírt. Apjukkal szinte egy időben hunyt el a professzor és neje – volt betegük nyújtotta rejték helyen, ahová nem hívhattak orvost. El kellett rejtőzniük, hiszen a zsidó és a „nem őskeresztény” zsidó orvosok deportálandó listáját már az ország hadba lépésekor benyújtotta a Kormánynak a MONE, hogy aztán a szembehelyezkedő minisztert is a Gestapó kezére adják.

Hedda az özvegyiség minden kiettségét megszenvedve, 1988 változásokat hozó szelében újragondolta a történeteket, és talán homályos előérzetként is összegezte: „Azért is kezdtem el most az írást, mert tegnap megtaláltam az 1942–45-ig teleírt pepita füzetet és ebben leírtam a rám törő eseményeket és fájdalmaimat. Az egész füzet azonban férjemnek, Gézának írt levél volt tulajdonképpen. Bár hűen tükrözte az eseményeket, de annyira mélyről jött, hogy nem való senki kezébe. Így hát a lángok martaléka lett. Teljesen eléggő áldozat.”

A Mában

Csak hogy a történetnek ez mégsem volt a vége, mert akkortájt kezdődtek Budapest utcáin a hol cigányra, hol zsidóra lecsapni akarók verekedései; belvárosi parkokban és a pályaudvarok környékén. Elég volt egy „arany” keretes szemüveg, ami mögé mindjárt vastag pénztárcát fantáziáltak, máris körbezáró követelők „vették kezelésbe” a vélt vagy valós „idegen fajú”-t. De ezt még mindannyian az „átkos” fekélyeként magyaráztuk. Ám ha addig csak média-szereplő névrokonunk miatt firtatták elődeinket, napjainkra ismét gyakran sűgnak össze a „jó házból” valók: ezzel a névvel vajon hová sorolhatnak. A kérdést magunknak is fel kell tennünk. Mikor múltunk megtöretéseinek árnyékait felidézzük, nem mondhatunk mást, mint hogy ebben a hazában, különösen a magukat kereszténynek vallóknak kell tudniuk leginkább: Nem érlelhet ehető gyümölcsöt olyan fa, amelynek nem szeretik, nem ápolják és nem tisztelik gyökereit.

Gyakran úgy tűnik: a történelem az emberiség kegyetlen szerepalkudozása. Kár, hogy mi vagyunk a főszereplők. Mert ahol énvédelmünk határait meghúzzuk, ott keletkeznek a korszakok ütközőzónái. Miért megyünk hát önként harcba, vagy meddig hátrálhatunk, hogy még önmagunk maradjunk?